

Przeptywy środowiskowe

Hydrauliczne metody wyznaczania przepływu środowiskowego

Dr hab. inż. Leszek Książek, prof. URK

Katedra Inżynierii Wodnej i Geotechniki

Warszawa, 28 listopad 2023 r.

1. Wprowadzenie

Stan obecny

Prawo Wodne z 20.07.2017 r. (Dz.U. 2017 poz. 1566, art. 403, 409) - **przepływ nienaruszalny** jednym z podstawowych elementów wydawanych pozwoleń wodnoprawnych.

Przepływ nienaruszalny - ilość wody [m^3s^{-1}], która powinna być utrzymywana jako minimum w danym przekroju poprzecznym rzeki ze względów biologicznych i społecznych (Kostrzewa); ilość wody wyrażona, którą należy pozostawić w danym przekroju poprzecznym rzeki ze względów ochrony środowiska naturalnego (Florkowski), graniczna wartość przepływu rzecznoego, poniżej której przepływy wody w rzekach nie powinny być zmniejszane na skutek działalności człowieka (poradnik IMGW).

Stan przyszły

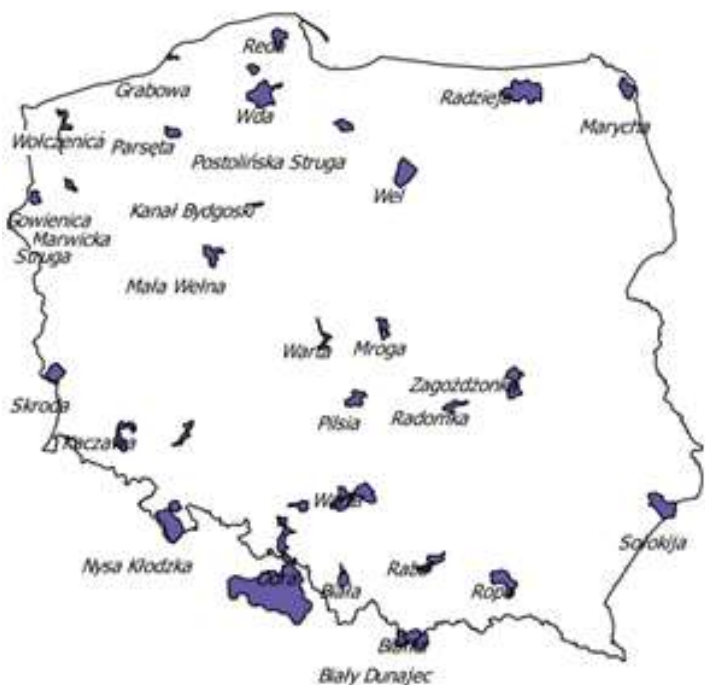
Przepływy środowiskowe mają w kolejnym (III) cyklu planistycznym zastąpić przepływy nienaruszalne.

Obliczenia przepływu środowiskowego w Polsce prowadzone były w zlewniach o powierzchni od $3,62 \text{ km}^2$ do $28\,000 \text{ km}^2$ [Piniewski i in. 2010, Wałęga i in, 2015, Młyński i in., 2015].

1. Wprowadzenie

Wdrożenie metody szacowania przepływów środowiskowych w Polsce

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, Uniwersytet
 Przyrodniczy w Poznaniu, Uniwersytet Przyrodniczy we
 Wrocławiu, SGGW w Warszawie, Politechnika Gdańska

Rzeka Skawa

Przestrzenne zróżnicowanie warunków przepływu wody

zróżnicowanie warunków siedliskowych

Siedlisko (mesohabitat) to miejsce gdzie organizmy wodne prowadzą kolejne etapy życia

1. Wprowadzenie

Przepływ środowiskowy - przepływ [m^3s^{-1}] zapewniający zaspokojenie potrzeb wodnych zarówno ekosystemów wodnych jak i od wód zależnych.

Część naturalnych przepływów, która powinna być pozostawiona w cieku oraz na terenach zalewowych w celu utrzymania wysokich walorów ekosystemów wodnych i od wody zależnych [Tharme 2003]:

- **przepływ korytowy,**
- **przepływ pozakorytowy**

Przepływy środowiskowe są zmienne w ciągu roku w zależności od struktur i faz rozwoju życia biologicznego.

Rzeki z tarłem jesiennym ryb łososiowatych

Miesiąc	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12
Ryby	zimowanie		tarło wiosenne				żerowanie			tarło jesienne		
Makrozoobentos						wzrost wiosenny				wzrost jesienny		

1. Wprowadzenie

Metody hydrologiczne - najprostsze oraz łatwe w użyciu (ok. 30% wszystkich metod), gdzie wielkość EF uzależniona jest od przepływu charakterystycznego,

Metody hydrauliczne - wykorzystują zależności ilościowe i jakościowe pomiędzy siedliskami dla ryb i przepływem (ok. 11 % metod),

Metody symulacji siedlisk (ok. 28% metod) - wynikiem są zależności siedlisko-przepływ dla organizmów z uwzględnieniem czasu (interakcji pomiędzy strumieniem wody a budową koryta),

Metody holistyczne (ok. 8 % metod) - strategie, które wykorzystują parametry hydrologiczne, hydrauliczne, ekologiczne, hydromorfologiczne, jakości wody oraz socjalne; zakładają wybór ekosystemów/gatunków, których potrzeby wodne będą brane pod uwagę,

Inne.

Kryteria wyboru metody określania przepływu środowiskowego obejmują: reżim przepływu (obecność budowli piętrzącej, swobodny bieg rzeki), typ rzeki (np. naturalna, silnie zmieniona lub sztuczna), dostępność informacji, ograniczenia czasowe oraz finansowe a także wymagania prawne, w ramach których należy ustalić przepływ środowiskowy [Piniewski i in. 2010, 2011]

1. Wprowadzenie

Metody hydrologiczne

- Kostrzewy; $Q_n = k \cdot SNQ$
- Tennant'a; 10% SSQ - krótkoterminowe przeżycie ryb, 30% SSQ – odpowiedni stan siedlisk, 60% SSQ – optymalne zachowanie siedlisk
- Tessman; uwzględnia naturalną zmienność przepływów w ciągu roku; relacja przepływów średnich miesięcznych (SSQ_{mc}) do średnich dla wielolecia SSQ,
- Kostrzewy wg kryterium rybacko wędkarskiego; $minSNQ_m$ w bioperiodach tarła, rozrodu, wzrostu oraz $minNNQ_{m_{XII-II}}$
- małopolska; $Q_n = 0,5(NNQ_m + SNQ_m) + K(SNQ_m - NNQ_m)$
- NFOŚiGW; $Q_n = SNQ$
- krzywych czasu przewyższenia przepływu; $Q_n = Q_{95\%}$, $Q_n = Q_{90\%}$, $Q_n = Q_{50\%}$
- przepływów minimalnych średnich 7-dniowych o okresie powtarzalności 10 lat
- dynamiczne; 30% przepływu dobowego,
- KZGW; bioperiody: tarło wiosenne, żerowisko, tarło jesienne oraz zimowanie; zlewnia kontrolowana $Q_{EF} = p_b \cdot SNQ_{bio}$, zlewnia niekontrolowana $Q_{EF} = p \cdot SNQ$

1. Wprowadzenie

Metody hydrauliczne

Metoda obwodu zwilżonego (WPM, Wetted Perimeter Method)

Metoda korytarza migracji (CRA, Critical Riffle Analysis)

Metoda wymagań siedliskowych

1. Wprowadzenie

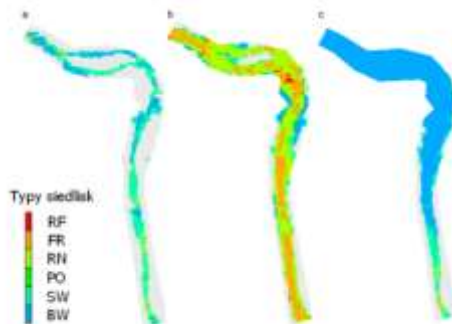
Metody symulacji siedlisk

PHABSIM Physical Habitat Simulation;
zależność powierzchni użytecznego
siedliska od przepływu

**MesoHABSIM Instream Habitat Simulation at River Scale (w
skali zlewni)**

MEM Mesohabitat Evaluation Model

**Computer Aided Simulation Model for Instream Flow and
Riparia CASiMiR**

Rys. 2. Przestrzenny rozkład typów siedlisk dla przepływu a - $Q = 2,64 \text{ m}^3/\text{s}$ bez efektu pojemności wody, b - $Q = 136 \text{ m}^3/\text{s}$ bez efektu pojemności, c - $Q = 2,64 \text{ m}^3/\text{s}$ z efektem pojemności wody za zbiornika (rozważenia w tekście)

Książek L, Bartnik W., 2009, Wykorzystanie warunków hydraulicznych do oceny typów siedlisk w korycie rzeczonym. Nauk Przyr Technol, 3:1-8

1. Wprowadzenie

Metody holistyczne

DRIFT (Downstream Response to Imposed Flow Transformations) wymagany przepływ dla środowiska rzeki

Źródło: www.drift-eflows.com

BBM (Building Block Methodology)

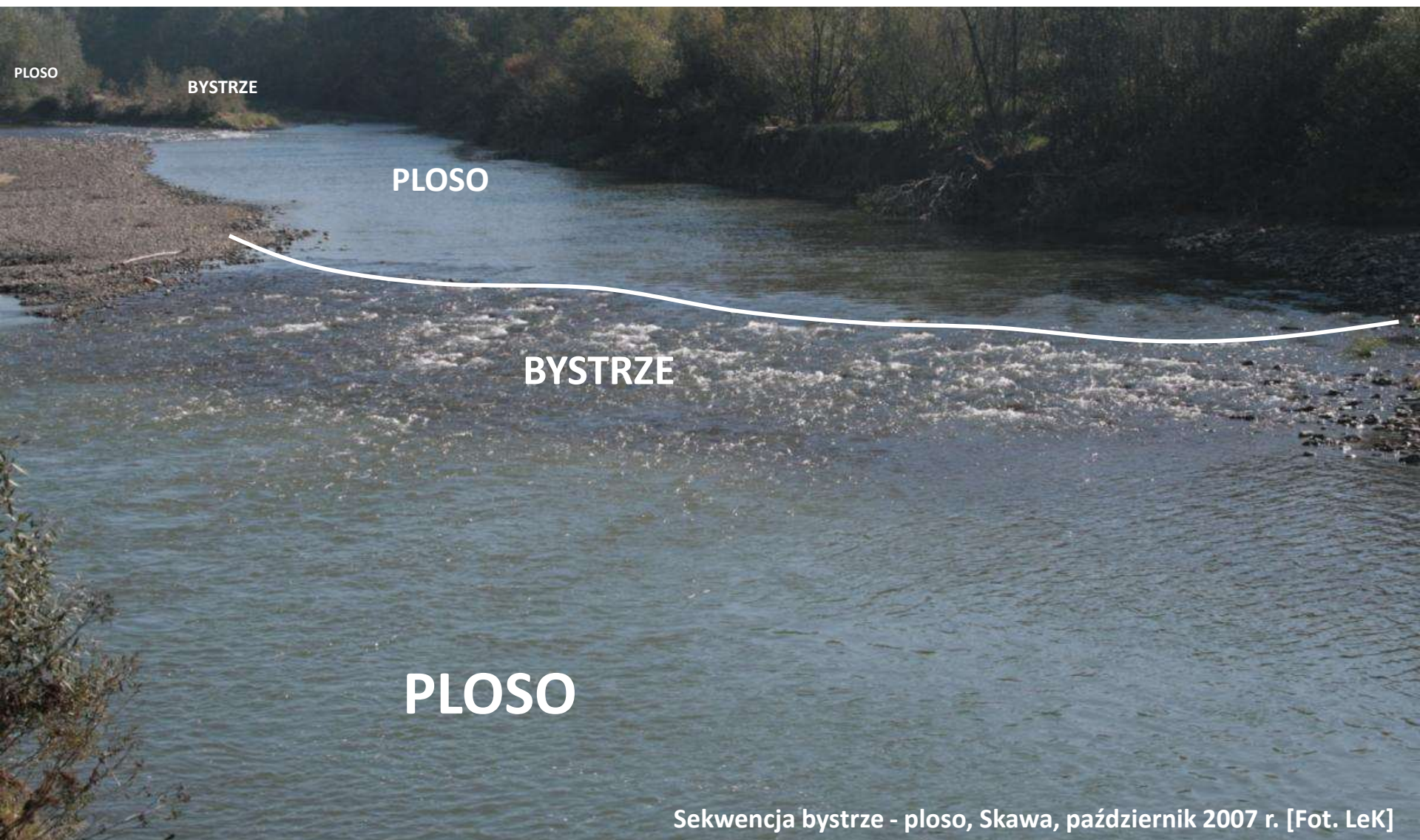
2. Metody hydrauliczne

Metody hydrauliczne - analizie poddaje się wpływ zwiększania się przepływu na siedliska dla organizmów wodnych na etapach kluczowych dla ich życia: migracja, rozród, żerowanie.

Metoda hydrauliczna opiera się na relacjach pomiędzy parametrami hydraulicznymi, np. obwód zwilżony lub głębokość średnia/maksymalna, a wielkością przepływu w rzece.

2. Metody hydrauliczne

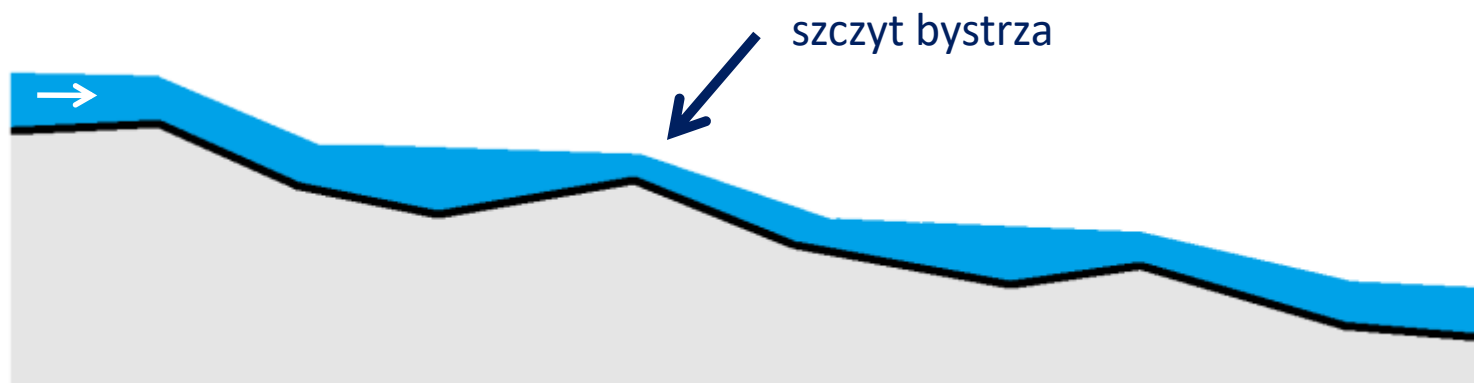
Sekwencja bystrze - plosa, Skawa, październik 2007 r. [Fot. LeK]

2. Metody hydrauliczne

Parametry hydrauliczne wykorzystywane do obliczania przepływu środowiskowego mierzymy w charakterystycznych dla układu pionowego przekrojach poprzecznych.

Dla zachowania ciągłości przepływu przekrojem krytycznym jest przekrój w punkcie załamania układu pionowego dna zlokalizowanego na bystrzu.

Przepływ środowiskowy na bystrzu pozwala na zachowanie wystarczających warunków przepływu dla pozostałych siedlisk.

2. Metody hydrauliczne

Równanie przepływu wody w korytach otwartych

$$Q = \frac{1}{n} \cdot R_h^{2/3} \cdot I_e^{1/2} \cdot F$$

Q – natężenie przepływu [m^3s^{-1}]

I – spadek hydrauliczny ($I=I_e$)

n – współczynnik szorstkości

R_h – promień hydrauliczny $R_h=F/O_z$

F – pole powierzchni przekroju poprzecznego

O_z – obwód zwilżony

2. Metody hydrauliczne

2.1 Metoda obwodu zwilżonego

Najpopularniejszą metodą jest **metoda obwodu zwilżonego** (wetted perimeter method): zależność pomiędzy obwodem zwilżonym w danym przekroju cieku a wielkością przepływu w odniesieniu do wymagań biologicznych (powierzchnia bystrza jako siedliska dla bezkręgowców).

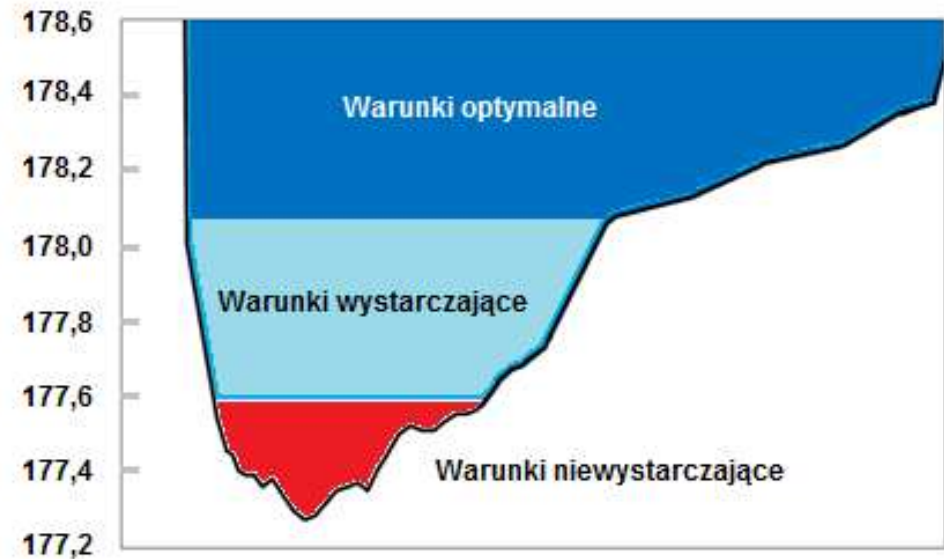
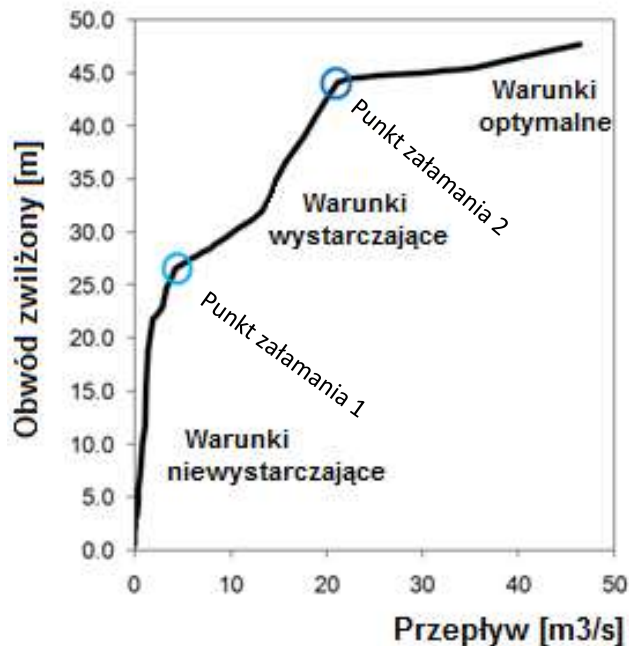
Obwód zwilżony definiuje się jako długość drogi kontaktu pomiędzy przekrojem poprzecznym a wodą ($R_h \approx h$, $O_z \approx b$).

2. Metody hydrauliczne

2.1 Metoda obwodu zwilżonego

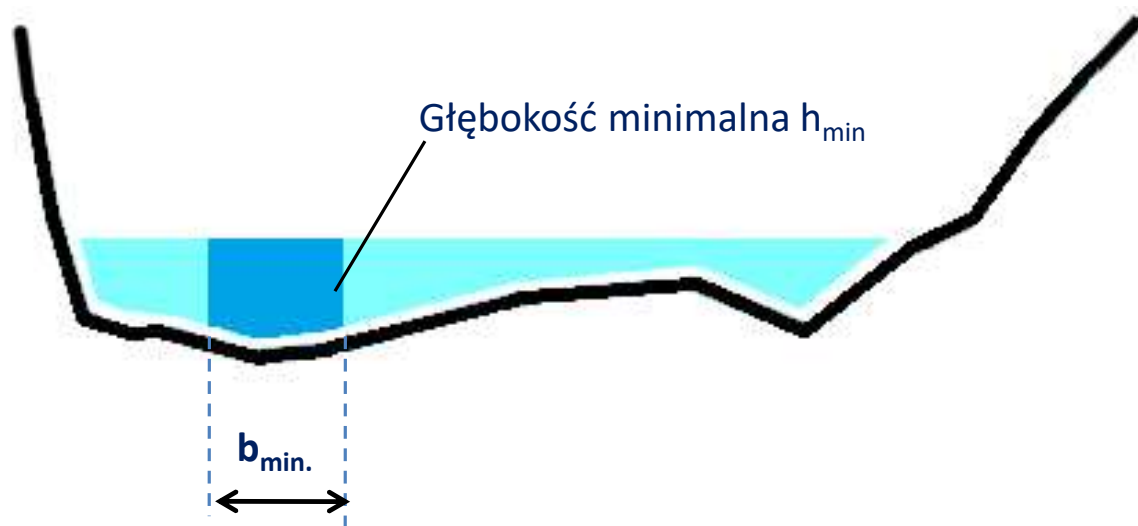
Identyfikacja punktów charakterystycznych zależności $O_z=f(Q)$

Bovee K.D., Milhous R., 1978, Hydraulic simulation in instream flow studies: Theory and techniques, Instream Flow Inf. Paper 5, US Fisheries and Wildlife Service, FWS/OBS-78/33, Fort Collins, Gippel, Ch.J., Stewardson, M.J. 1998. Use of wetted perimeter in defining minimum environmental flows, Regulated Rivers: Research & Management 14: 53-67

2. Metody hydrauliczne

2.2 Metoda hydrauliczna głębokości i szerokości krytycznej

Warunki siedliskowe dla
pstrąga potokowego

Migracja

Głębokość (m)
 $h_{migr. min}$

0.4

Warunek szerokości strugi wody

SSQ [m^3s^{-1}]

b_{SSQ} [m]

$0,25 \times b_{SSQ}$ [m]

2. Metody hydrauliczne

2.3 Metoda wymagań siedliskowych ichtiofauny

Parametry przepływu wody odpowiadające warunkom siedliskowym.

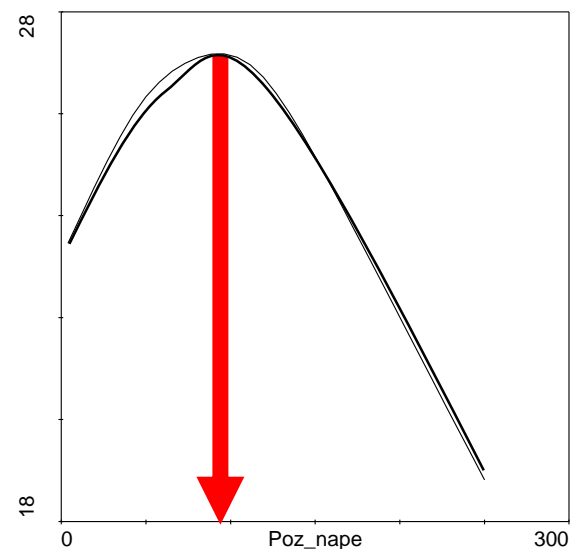
Gatunek referencyjny: pstrąg potokowy (*Salmo trutta fario*)

Warunki siedliskowe dla pstrąga potokowego

Rozmnażanie (tarło)

Głębokość (m) $h_{\text{rozm. min.}} - h_{\text{rozm. max}}$	Prędkość (ms^{-1}) $v_{\text{rozm. min.}} - v_{\text{rozm. max}}$
0.15 - 0.5	0.15 - 0.5

Uogólniony model - BMWP_PL

PRZYKŁAD OBLICZENIOWY

Odcinek badawczy - lokalizacja

Dorzecze: Wisła

RZGW: Kraków

Region wodny: Górna Wisła

**JCWP: Raba od zbiornika Dobczyce
do Młynówki**

Kilometraż początku odcinka: 48+470

Powierzchnia zlewni odc.: 927,7 km²

Odcinek badawczy: L = 1690 m

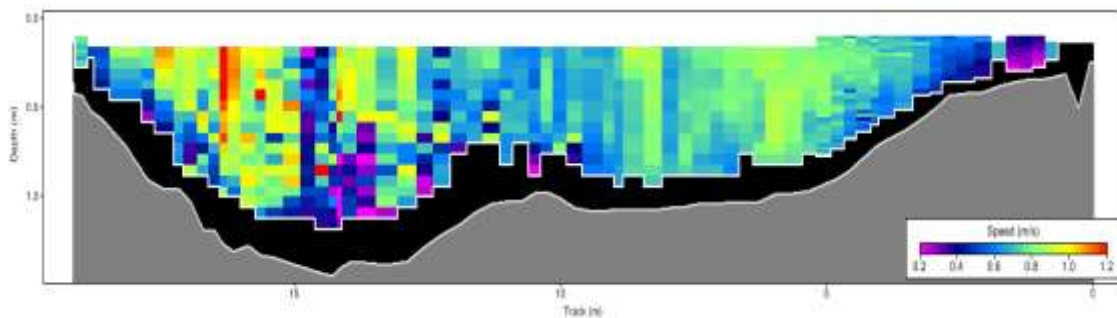

3. Pomiary terenowe

Przekrój poprzeczny (GPS RTK), pomiar natężenia przepływu (ADCP)

Fot. A.Woś

Data pomiaru: 05.09.2017 r.; $Q = 4,21 \text{ m}^3/\text{s}$

Zakres pomiarów terenowych:

- natężenie przepływu,
- układ zwierciadła wody,
- przekrój poprzeczny,

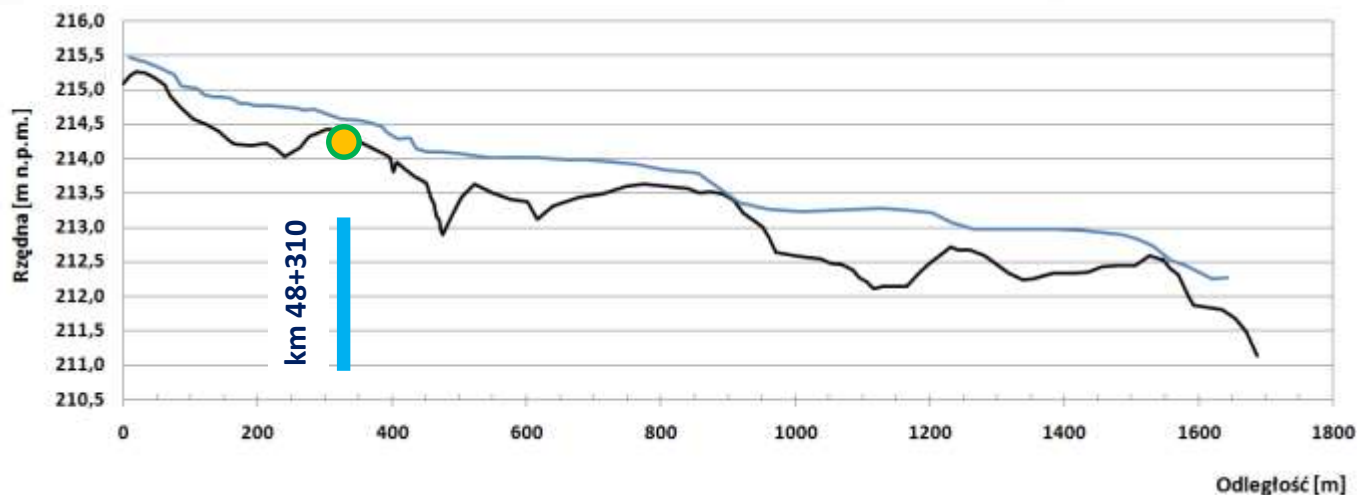

Fot. A.Woś

Profil podłużny

3. Pomiary terenowe

Układ zwierciadła wody

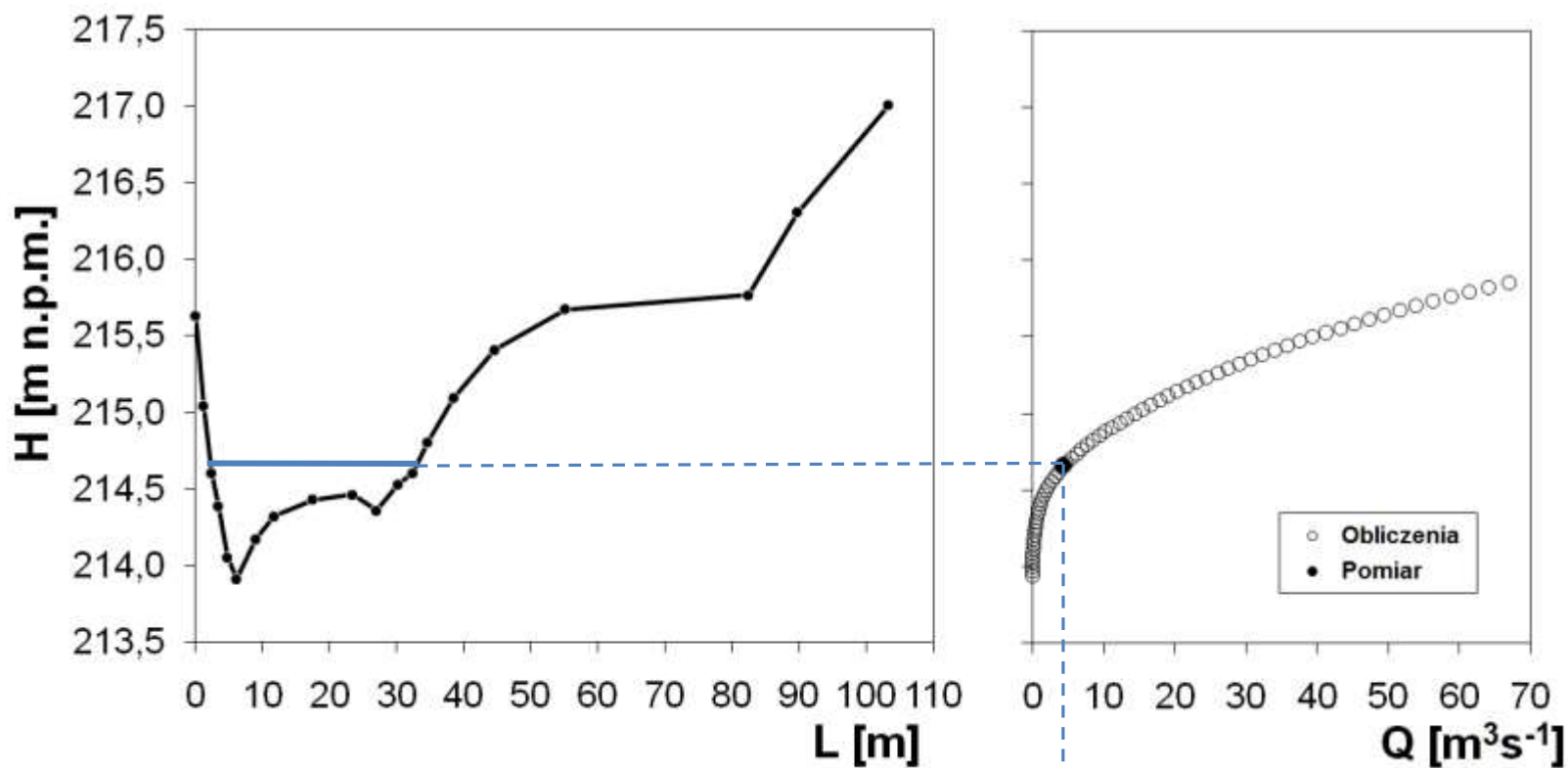
Przekrój	Kilometraż [km]	Rzędna zwierciadła wody [m n.p.m.]
1	48+470	215,46
2	48+335	214,87
3	48+310	214,64
4	48+120	214,41
5	47+875	214,03
6	47+610	213,52
7	47+285	213,12
8	46+985	212,74

Parametry przepływy, Raba km 48+310

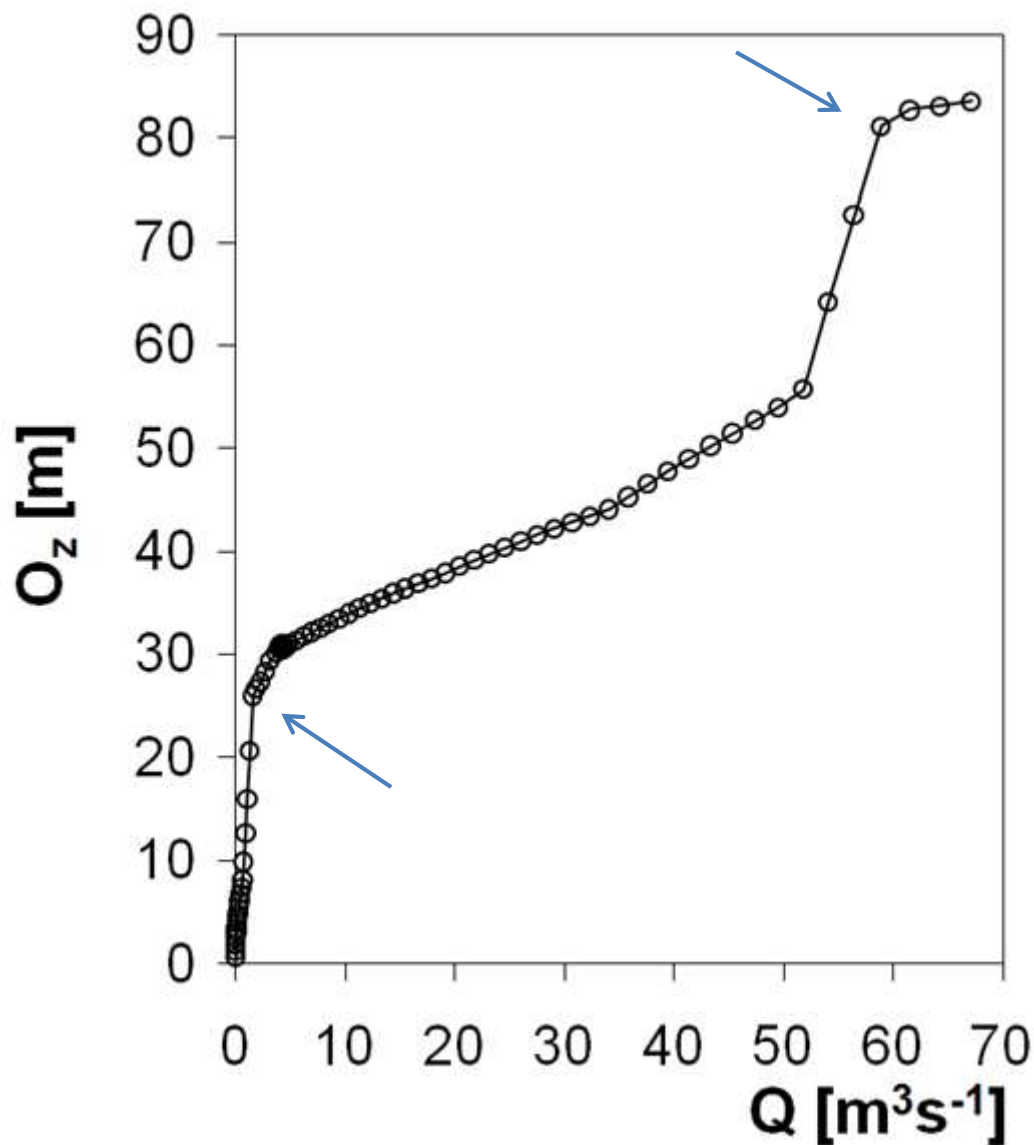
$I_{\text{śr}}$ [-]	Q [m ³ s ⁻¹]	R_h [m]	F [m ²]	O_z [m]	$n_{\text{śr}}$ [ms ^{-1/3}]
0,0029	4,21	0,29	8,89	30,6	0,058

3. Pomiary terenowe

Kalibracja krzywej przepływu, Raba km 48+310

$$Q_{05.09.2017} = 4,21 \text{ m}^3/\text{s}$$

4.1. Metoda obwodu zwilżonego

Zależność obwodu zwilżonego od przepływu, Raba km 48+310

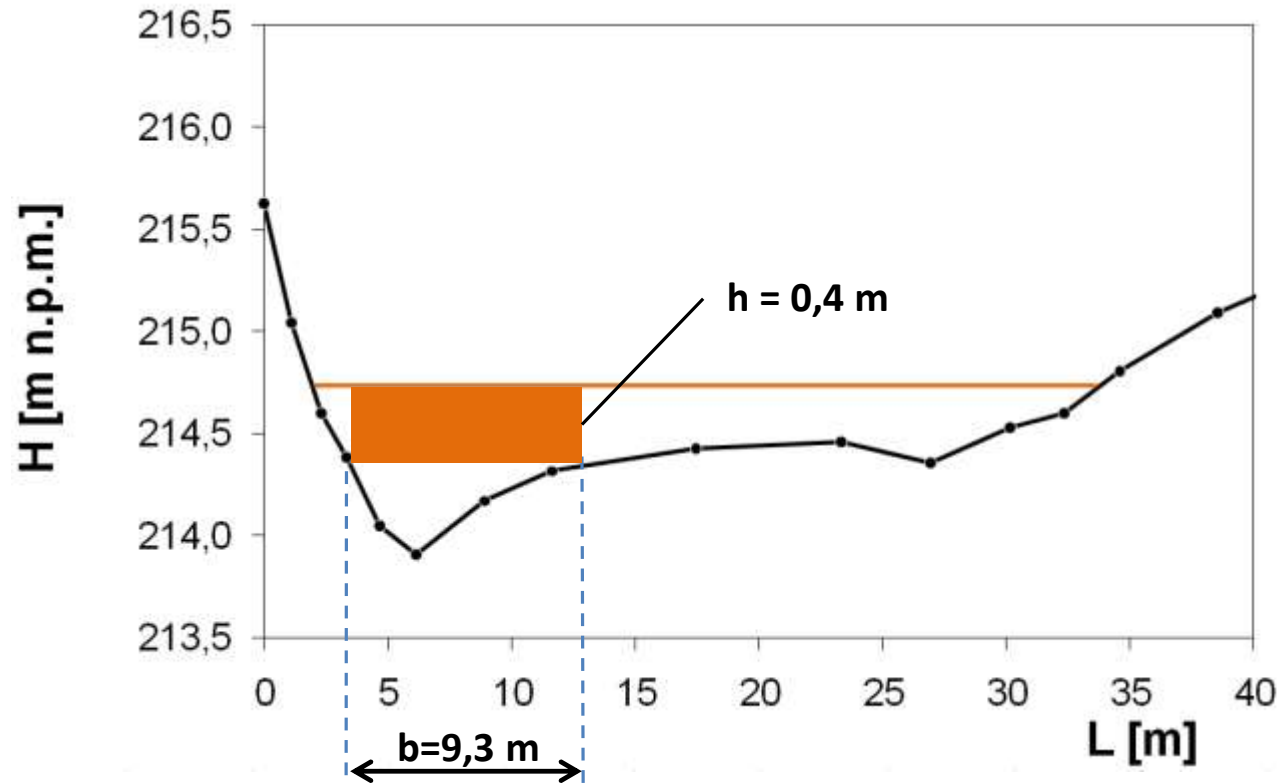
- **Punkt załamania 1; $Q=1,53 \text{ m}^3\text{s}^{-1}$** ($3,09 \text{ m}^3\text{s}^{-1}$) przepływ, poniżej którego warunki siedliskowe dla bezkręgowców wodnych są niewystarczające
- **Punkt załamania 2; $Q=58,83 \text{ m}^3\text{s}^{-1}$** przepływ, powyżej którego warunki siedliskowe są optymalne

Przepływy charakterystyczne i gwarantowane [m^3s^{-1}]

NNQ	SNQ	SSQ	Q90%
0,30	3,53	11,45	3,34

4.2. Metoda głębokości i szerokości krytycznej

Parametry hydrauliczne przepływu wody, Raba km 48+310

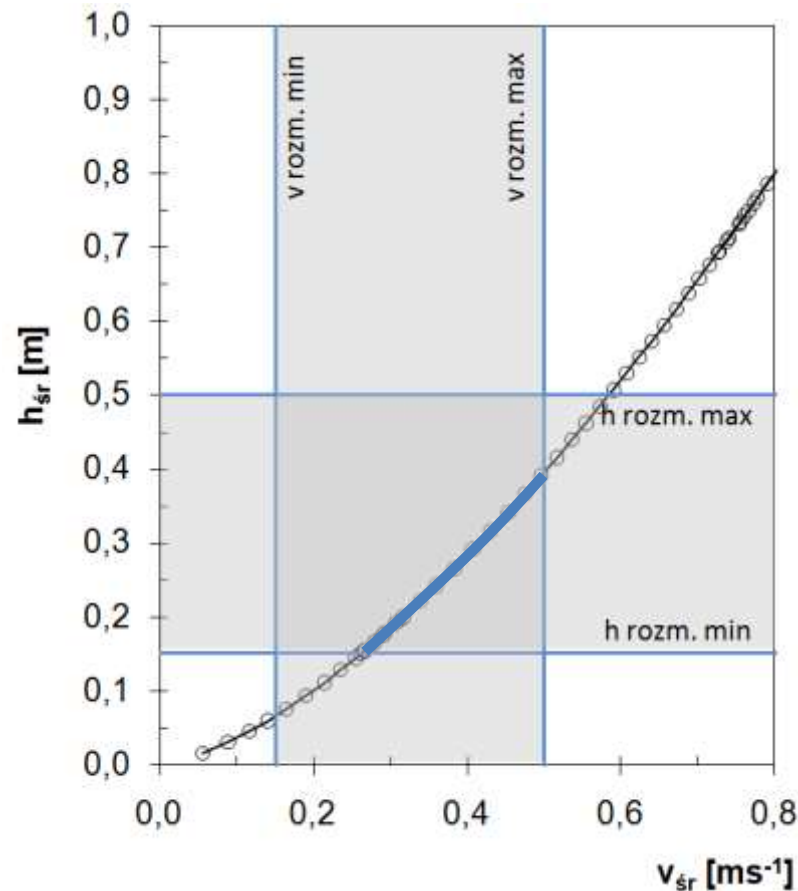
$Q_{\text{migr.}}$		
$h = 0,40$ m		
Q [m^3s^{-1}]	b [m]	b [% b_{SSQ}]
6,38	31,9	86,1

Warunek szerokości strugi wody

SSQ [m^3s^{-1}]	b_{SSQ} [m]	$0,25 \times b_{\text{SSQ}}$ [m]
11,45	37,1	9,3

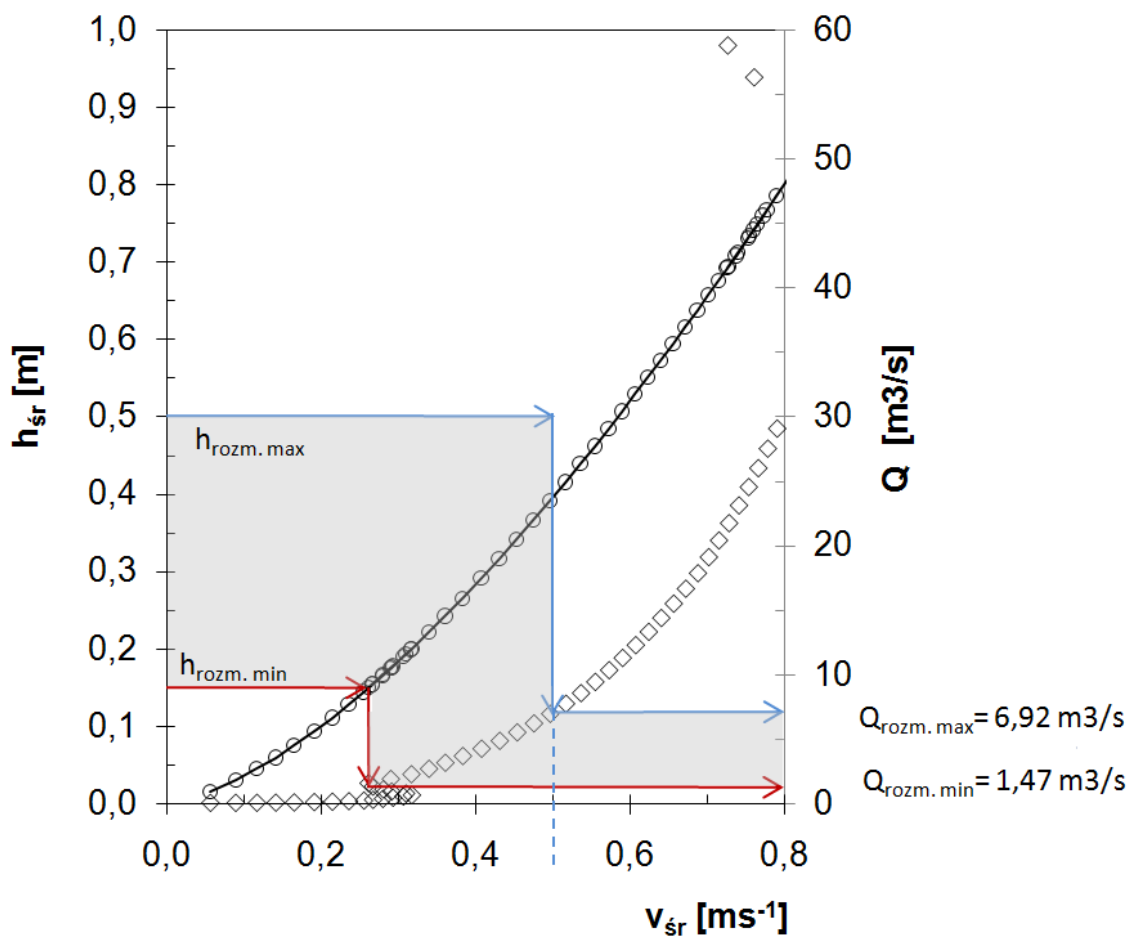
4.3. Metoda hydrauliczna wymagań siedliskowych ichtiofauny

Parametry przepływu wody odpowiadające warunkom siedliskowym dla pstrąga potokowego: rozmnażanie (tarło)

Parametry hydrauliczne przepływu wody, Raba km 48+310

4.3. Metoda hydrauliczna wymagań siedliskowych ichtiofauny

Przepływ dla zakresów wartości głębokości i prędkości, Raba km 48+310

Zestawienie wyników, Raba km 48+310

4. Wyniki obliczeń

Potrzeby organizmów wodnych w różnych fazach rozwoju (bioperiody) [m^3s^{-1}]

Przepływy kształtujące
powierzchnię bystrza (metoda
obwodu zwilżonego)

Q_1

1,53

Zakres przepływów dla tarła
(metoda wymagań
siedliskowych)

$Q_{\text{rozm. min}}$

1,47

$Q_{\text{rozm. max}}$

6,92

Minimalny przepływ dla
migracji (metoda głębokości i
szerokości krytycznej)

Q_{migr}

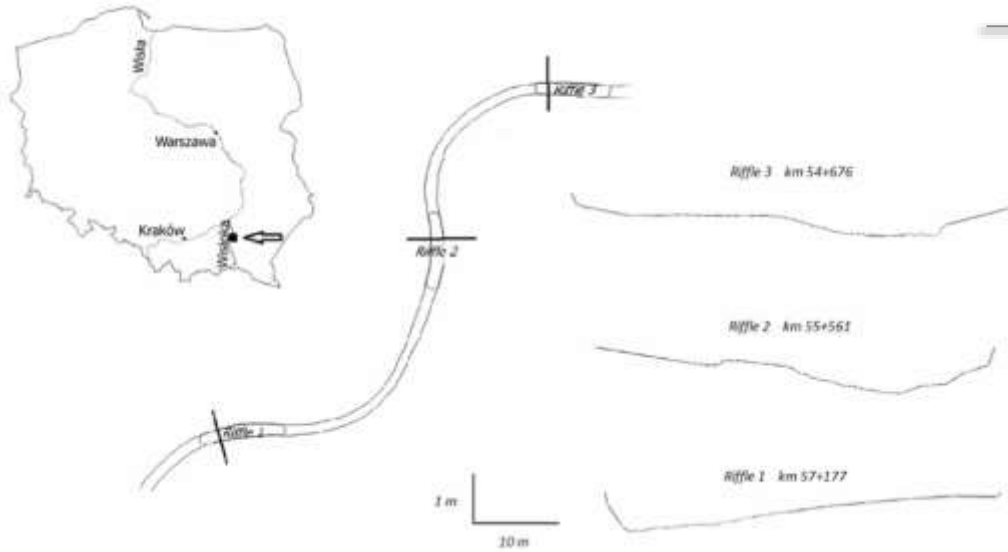
6,38

Miesiąc	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12
Ryby	zimowanie		tarło wiosenne				żerowanie			tarło jesienne		
Makrozoobentos					wzrost wiosenny			wzrost jesienny				

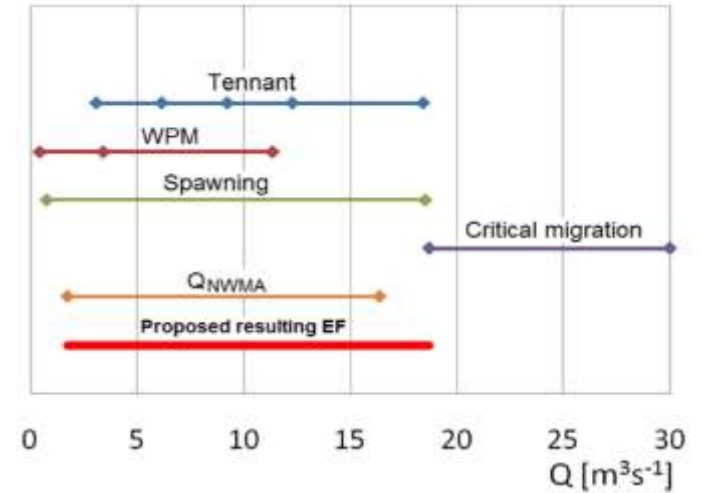
Przepływy charakterystyczne i gwarantowane [m^3s^{-1}]

NNQ	SNQ	SSQ	Q50%	Q90%
0,30	3,53	11,45	7,26	3,34

Rzeka Wisłoka

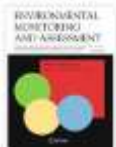
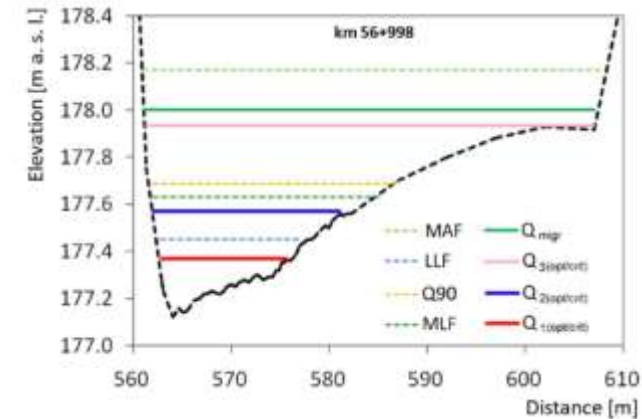

5.1. Przepływ środowiskowy

Table 5 Environmental flow values from hydraulic methods: WPM and Habitat requirements method; b - percent of MAF flow width

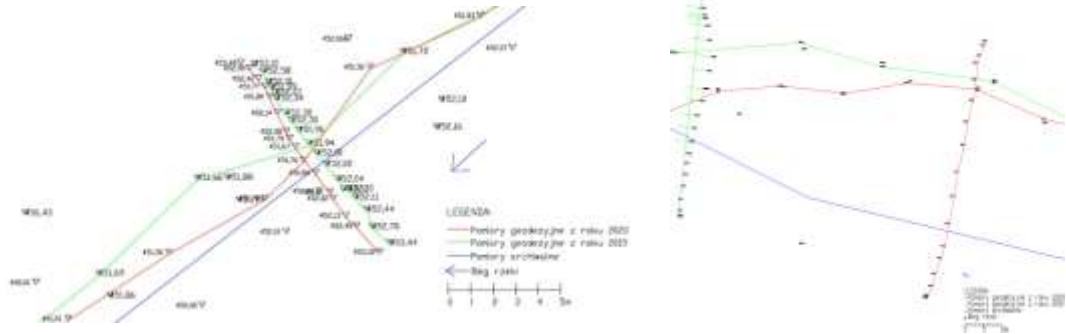
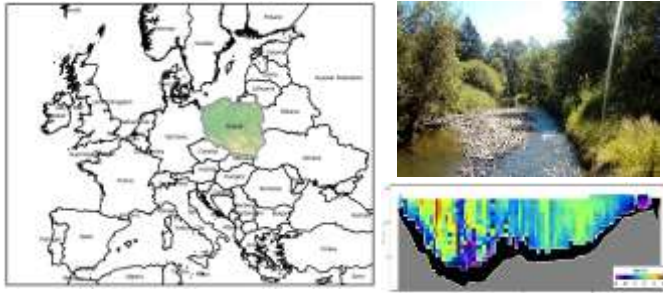
	Wetted Perimeter Method						Habitat requirements method				
	$Q_{1(crit)}$		$Q_{2(opt/crit)}$		$Q_{3(opt)}$		Q_{spaw}		Q_{migr}		
	Q (m ³ s ⁻¹)	b (%)	Q (m ³ s ⁻¹)	b (%)	Q (m ³ s ⁻¹)	b (%)	Q _{min} -Q _{max} (m ³ s ⁻¹)	b _{min} - b _{max} (%)	Q (m ³ s ⁻¹)	b (%)	
Riffle 1	0.72	29	3.36	43	15.77	96	1.00-25.61	30-99	18.71	97.2	
Riffle 2	0.45	31	3.9	74	11.38	97	0.56-12.50	32-97	8.27	89.5	
Riffle 3	0.15	24	3.02	80	7.01	97	0.71-17.43	29-98	12.22	96.8	
Mean	0.44	28	3.43	66	11.39	97	0.76-18.51	31-98			

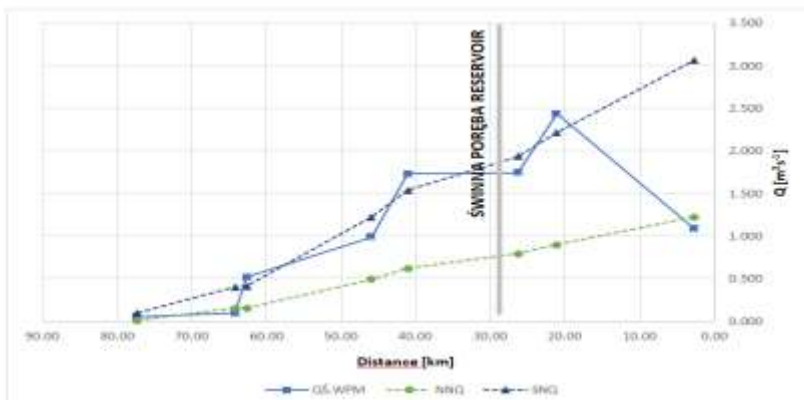
Książek, L., Woś, A., Florek, J., Wyrębek M., Młyński D., Wałęga A., 2019, Combined use of the hydraulic and hydrological methods to calculate the environmental flow: Wisłoka River, Poland: case study. *Environ Monit Assess* 191, 254, 1-17, doi:10.1007/s10661-019-7402-7

Rzeka Skawa

5.2. Przepływ środowiskowy – zmiany w czasie i przestrzeni

The riffle crests shift was noticed, i.e. upstream up to 73 m and downstream up to 15 m (average 19 m). In one case, the riffle crest retained its location.

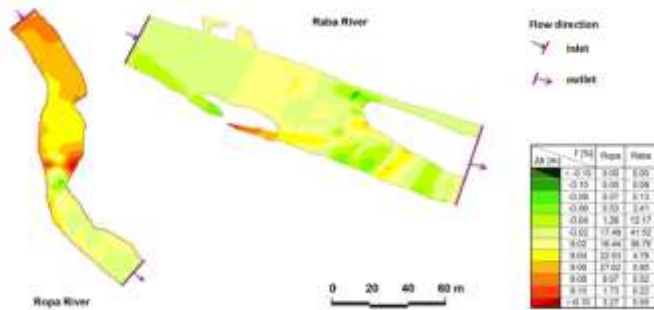
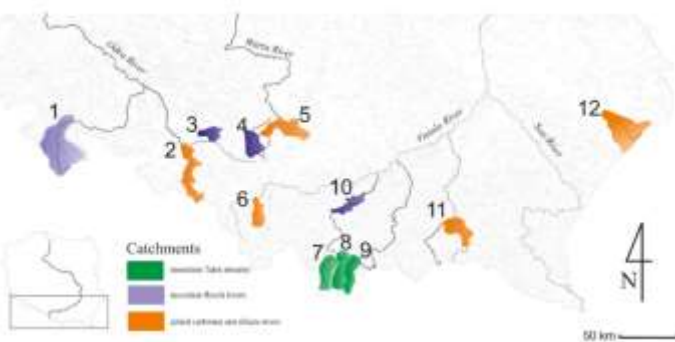

In the upper and middle course of The Skawa River (900 km²) the relationship $EF_{WPM} = f(A)$ is described by the equation $EF_{WPM} = 0.0027 \cdot A - 0.2128$, ($R^2 = 0.95$). In lower course, the relation $EF_{WPM} = f(A)$ changes in to a decreasing trend.

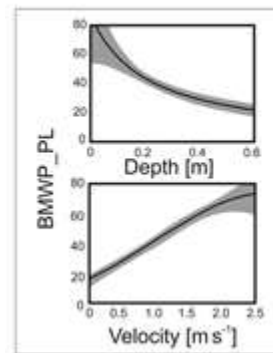
N o	Location	$EF_{WPM_{19}}$	$EF_{WPM_{20}}$	$EF_{WPM_{20}} / EF_{WPM_{19}}$
		[m ³ ·s ⁻¹]		[-]
1	Jordanów	0,054	0,052	96,7%
2	Bystra	0,075	0,093	124,0%
3	Osielec	0,666	0,514	77,2%
4	Maków Podh.	-	0,988	-
5	Zembrzyce	1,967	1,728	87,8%
6	Jaroszowice	1,488	1,743	117,1%
7	Wadowice	2,036	2,436	119,6%
8	Graboszyce	1,569	-	-
9	Zator	1,058	1,091	103,2%

The ratio of $EF_{WPM2020} / EF_{WPM2019}$ values is in the range 77.2% , 124.0% (103.7% on average)

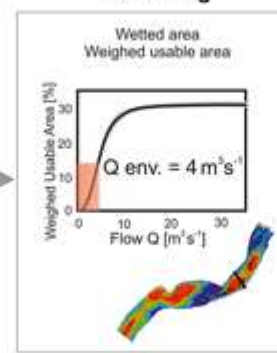
5.3. Przepływ środowiskowy – zmiany morfologiczne

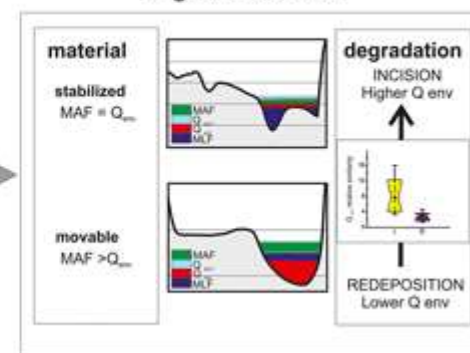
Habitat modelling (GAM)

Hydraulic and hydrologic modelling

Environmental flow variation of gravel bed river

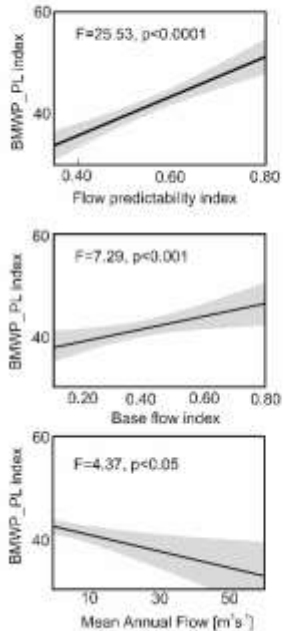

Analiza wpływu wcięcia rzeki na przepływ środowiskowy na podstawie wskaźnika makrobezkręgowców Biological Monitoringu Biologicznego PL (BMWP_PL). Zakres badań: 240 zespołów makrobezkręgowców z 12 rzek o zróżnicowanym składzie granulometrycznym dna i reżimem hydrologicznym w południowej Polsce, 151 466 bezkręgowców należących do 92 rodzin.

Wcięcie rzeki znacząco zwiększyło wartości przepływu środowiskowego w stosunku do odcinków rzeki z przewagą procesów akumulacji. Obszar optymalnego siedliska dla makrobezkręgowców zmniejsza się wraz z intensywnością wcięcia koryta. W silnie wciętych rzekach wartości przepływu środowiskowego są zbliżone do średniego rocznego przepływu, co wskazuje, że większy przepływ potrzebny jest do uzyskania dobrych warunków dla makrobezkręgowców.

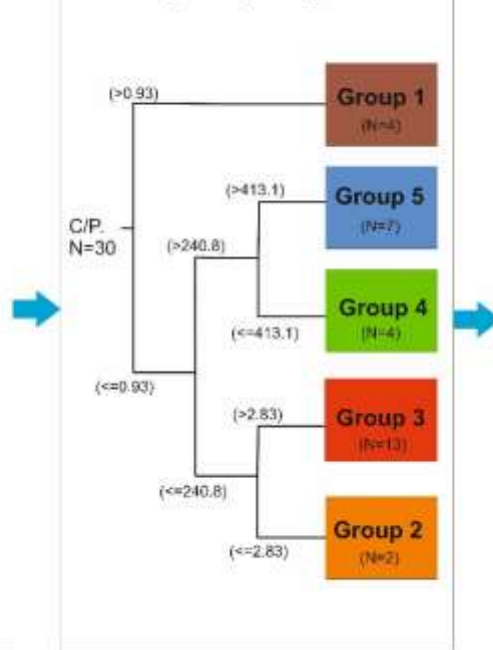
5.4. Przepływ środowiskowy

Hydrological factors vs BMWP_PL

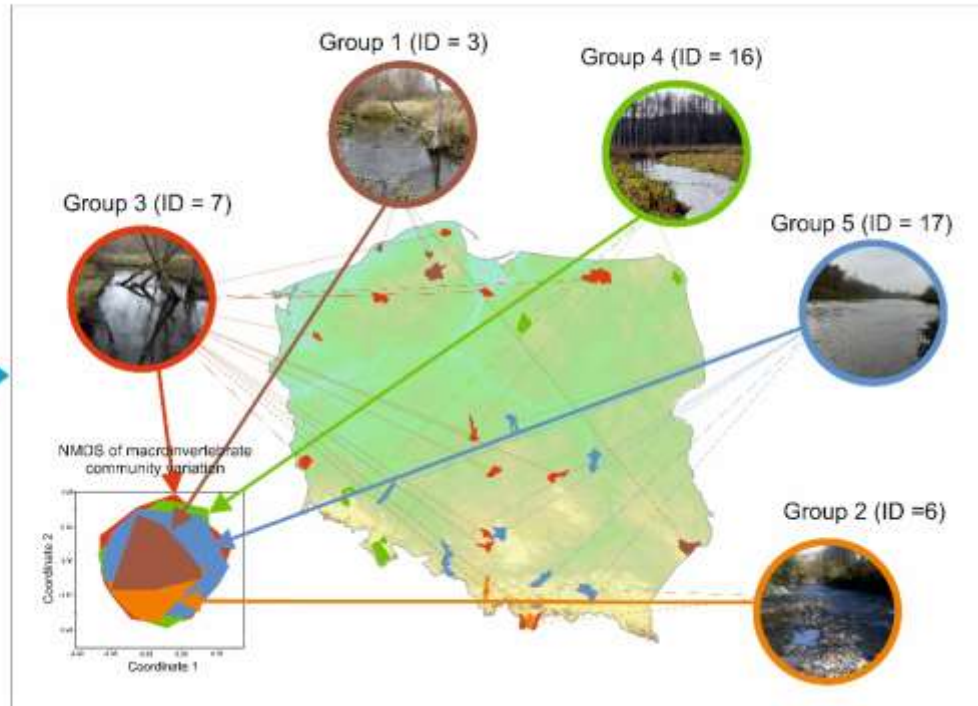

CART classification tree

BMWP_PL + Hydrological factors

The catchment area regionalization

Głównymi celami badania było określenie wpływu zmienności reżimu przepływu i warunków siedliskowych na zbiorowiska makrobezkręgowców oraz regionalizacja zlewni pod względem wartości indeksu BMWP-PL, z uwzględnieniem sezonowości przepływu i warunków siedliskowych (30 zlewni).

6. Podsumowanie

Wnioski metodyczne:

- Cztery główne metody : hydrologiczne, hydrauliczne, symulacji siedliska oraz holistyczne. Pierwsze dwie opierają się na założeniu, że funkcjonowanie siedlisk/ekosystemów wodnych, ulega pogorszeniu w miarę zmniejszania dostępności wody w rzece. Metoda symulacji siedliska zakłada istnienie "optymalnego" przepływu w rzece, który może utrzymać ekologię rzeki w równowadze. W metodach holistycznych przepływy środowiskowe są „projektowane” tak, aby najlepiej imitować zmienność reżimu hydrologicznego.
- Z punktu widzenia opracowywania planów gospodarowania wodą szczególnie popularne są metody hydrologiczne.
- Metody hydrologiczne mają istotne ograniczenia, np. mogą być stosowane tylko w ciekach, dla których dysponuje się ciągami przepływów, są wrażliwe na dane hydrologiczne i zakładają, że wszystkie organizmy wodne potrzebują tej samej ilości wody do przeżycia; uwzględniają dynamikę przepływu, jednak tylko pośrednio uwzględniają potrzeby organizmów wodnych.

5. Podsumowanie

Wnioski metodyczne:

- W przypadku cieków niekontrolowanych, a także jako metody wspierające wykorzystać należy metody hydrauliczne, które wykorzystują zależności ilościowe i jakościowe pomiędzy siedliskami dla ryb i przepływem,
  - metody hydrauliczne pozwalają określić potrzebny przepływ dla wymagań organizmów wodnych w kolejnych etapach ich rozwoju,
  - metody hydrauliczne są ściśle związane z morfologią koryta,
  - do weryfikacji wyników przydatne są charakterystyki hydrologiczne.

Wnioski praktyczne:

- zakres pomiarów terenowych obejmuje natężenie przepływu, przekrój poprzeczny, profil podłużny zwierciadła wody,
- kalibrację wyników obliczeń przeprowadza się w oparciu o wyniki pomiarów terenowych.

Dziękuję za uwagę

leszek.ksiazek@urk.edu.pl